

BİR ORTA ASYA GELENEĞİ KOÇ-KOYUN HEYKEL MEZARTAŞLARI

Mezartaşlarının Tarihi Önemi

Mezartaşları bir milletin menşesini, örf ve adetlerini, inançlarını, yayıldıkları coğrafya üzerindeki kültürel münasebeti sağlayan çok önemli birer belge hüviyetini taşırlar.

Şayet, mensup olduğumuz milletin sanat zevkini, kültür tarihini, inançlarını öğrenmek istiyorsak, mezartaşlarına sahip çıkmalı ve onların gelecek nesillere intikalini sağlamalıyız. Bugün Orta Asya'daki soydaşlarımızla fiziki bir münasebet kurmamız tam anlamıyla mümkün olmuyorsa da, Anadolu'daki mezartaşları ile Orta Asya'daki ve Azerbaycan'daki mezartaşlarının şekil ve mahiyet bakımından hemen hemen aynı olması, onlarla bizi "kültür köprüsünde" buluşturmakta, konuşup koklaştırmakta ve hasret gidermemize vesile olmaktadır.

Mezartaşları, "kültür tarihimizin" sadece bir halkasıdır. Bununla beraber doğanın, insan elinin ve bazı Türk aydınının "Milli Kültürümüzde" yarattığı tahribat dikkate alınır, ne denli önem taşıdıkları daha iyi anlaşılır. Bugün dağınık bir halde bulunan kültürümüzün halkalarını bir araya getirmenin ve "Türk kültür zincirini" yeniden teşkil etmenin, bu milletin "bekası" açısından ne kadar hayati bir mesele olduğu bilinmelidir. Bilhassa, alemin bin bela olup, Türk dünyasının başına üşüştüğü şu günlerde, "tenhalarda gezip iz belli etmeden" dünya coğrafyası üzerindeki soydaşlarımızla tarihi, kültürel ve siyasi münasebetlerimizi geliştirmeli ve bunu bir devlet politikası haline getirmeliyiz. Aksi halde XXI. yy.'ın arefesinde husule gelecek olan siyasi gelişmelerden yeterince istifade edemiyeeeğimiz gibi, çok önemli tarihi bir fırsatı da kaçırmış oluruz. Gene bilinmelidir ki; XX. yy.'ın başlarında hapsedilmiş olduğumuz Anadolu coğrafyası ile Türk dünyası arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi münasebetlerimizi geliştirmesek, bu milletin geleceğini karanlığa itmiş oluruz.

Son zamanlarda Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, "Ahlat Mezartaşları" üzerinde de ilmi çalışmalar yapıldı. Sonuçta, Ahlat Mezartaşlarının Türk ve İslam dünyasının en büyük tarihi mezarlığı olduğu belgelendi (1). Ayrıca Ahlat Mezartaşlarının, Orta Asya Mezartaşlarından "Kültigin" ile "Bilge Kağan" anıtları ile takriben aynı silleri taşıdıkları açıklandı(2). Bu konuda değerli araştırmacılar tarafından ilmi konuşmalar yapıldı, ilmi makaleler ve eserler yayınlandı. Şimdi sormak gerekiyor: Acaba millet olarak kaç kişi Ahlat Mezartaşlarının taşıdığı tarihi, kültürel ve sanat değeri hakkında bilgi sahibiyiz. Cevabı hiç şüphesiz,

Timur SİLİ

Tarih Araştırmacısı

çok az olacaktır. Bundan daha vahimi, Türk aydını bile bu konuya ilgi duymaktan adeta kaçınır hale gelmiştir.

Yüzyıllardan beri mezartaşları, yalnız arkeologların, sanat tarihçilerinin ilgi alanına girmekle kalmamış, edebiyatçıların da araştırma sahasına girmiştir. Daha da gireceğe benzemektedir. Zira, mezartaşları defnedilen şahsın kimliği, inancı, mezhebi, mesleği, sanat zevkini, geride bıraktığı değerli varlıklarını ve toplumdaki mevkisine varıncaya kadar birçok özelliği ihtiva etmektedir. Bu yönüyle mezartaşları kuru bir taş olmaktan çıkıp adeta konuşan bir taş görünümü kazanmaktadır. Öyle inanıyoruz ki, mezar anıtları, figürleri, motifleri ve tasvirler üzerine ilmi ve tarafsız yorumlar yapıldığı müddetçe, kültürümüzün incelikleri, estetik yönü bütün berraklığıyla ortaya çıkacaktır. Yeter ki, sözü edilen Anadolu mezarlıklarında geniş ve ilmi araştırma yapılsın...

Koç/Koyun Heykel Mezartaşları

Türklerin tarih boyunca bazı hayvanları nasıl bir maharetle evcilleştirdiğini bilen birçok yabancı ilim adamı, kendilerini hayretten alıkoyamamışlardır. Bunlardan bazıları Türklerin, adeta hayvanların dilinden anladığını ve onlarla gayet kolaylıkla anlaşabildiklerini, etinden, yününden en iyi şekilde istifade ettiklerini ve bu yönüyle diğer milletlerden birçok üstün vasıflarla ayrıldıklarını ve aynı zamanda "Bozkır Kültürünün" de temsilcisi olduklarını tarafsız bir şekilde ifade etmişlerdir.

Türkler evcilleştirdikleri hayvanlardan bir kısmını totem (ongun) olarak kabul etmiş ve bir kısmını da sembolleştirmek suretiyle kendi kudret ve kuvvetini diğer milletlere duyurmak istemiştir. Şüphesiz bu hayvanlardan at ve koyunun "Türk içtimai" hayatında geniş ve önemli bir yeri vardır. Hele bunlardan at ve koyunun mezar anıtı olarak kullanılması, Türklerde bu iki hayvana verilen önemi bariz bir şekilde ortaya koymaktadır,

Konumuz koç/koyun heykel mezartaşları olduğundan, bunun Türkler'de ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını kısaca anlatmakta fayda görmekteyiz. Bugün birçok kültürümüzün menşei Orta Asya'ya dayandırmak mümkün olduğu gibi, koç/koyun mezar anıtlarını da Orta Asya'ya dayandırmamız mümkün görünmektedir.

"Hunların asıl adının 'Kun' olduğu ve bunun da eski Türkçe'de koyun/koç anlamına geldiği Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Ulu bir kavmin adı olan koyun/koç Oğuz kiliselerinde ve İslamiyetin kabulünden sonra da cami ve mezartaşlarında yer

almıştır" (3). Ahlat'da, Tunceli'de, Erzurum'da, Kars'ta ve Iğdır'da görülen koç/koyun mezar anıtları, bu durumun en canlı örnekleridir. Gene eski Türkler'de olduğu gibi, yakınlarından biri ölen kimseye başsağlığı dilemeye gidenler, ölü sahibine verilmek üzere beraberlerinde koç/koyun götürürlerdi. Bugün Türkmenistan ve Kazakistan'ın birleştiği Mangışlak bölgesinde yaşayan Türkmenler bu geleneği devam ettirmekte ve mezarlarına koç başları koymaktadırlar(4).

Anadolu'da ise, Dersim/Tunceli'de yaşayan Alevi-Zazalar ile(5) Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesindeki yerli Şii Caferi Türkleri'nin, Orta Asya geleneğinin bir devamı niteliğinde mezar anıtı olarak, ölen erkeğe koç,(6) kadınsa koyun heykeli diktikleri araştırmalarımız neticesinde tespit edilmiştir(7) (Res. 1,2).

Orta Asya'daki hayvan üslubunun doğuşu ise oldukça enteresan ve göz kamaştırıcı niteliktedir. "Orta Asya"daki hayvan üslubu daha kuzeydeki Minusinks havzasında kuzeyden aşağı sarkan geometrik tezyini motifler üzerinde iz bırakır. Ancak geometrik süslerden başka burada taştan yontulmuş hayvan tasvirleri, geyik ve koç başlı sütunlar da bırakılmıştır..."(8) Bu hayvan üslubunun Hunlar da olsun, Göktürkler'de ve diğer Türk devletlerinde olsun, ortaya nasıl ve ne şekilde çıktığı hususu bugün batılı ilim adamlarını en çok uğraştıran bir konu olmuştur. Hayvan üslubunun bilhassa koç/koyun heykelinin Anadolu'ya taşınması hakkında tarihçiler muhtelif görüşler ileriye sürmüşlerdir. Fakat, hepsinin ittifak etmiş gibi görüldüğü bir nokta var, o da: Bu tür mezar anıtlarının Karakoyun'lu ve Akkoyun'lu Türkmenlerine ait olduğu görüşüdür(9). Sözü edilen heykeller daha ziyade XIV üncü yy.'ın ortalarında Anadolu'da Moğol gücünün kırılması ve iki Türkmen boyunun bu bölgede egemenlik kurmasından sonra yaptıkları açıktır. Bu boylar ise Karakoyunlular ve Akkoyunlulardır, Karakoyunlular, Erzurum Musul arasında ve Anadolu'nun diğer bölgesinde, Akkoyunlular ise Diyarbakır çevresinde yaşarlardı. Anadolu'da görülen koç/koyun heykellerinin bu iki Türkmen oymağının mezar anıtları olduğu ve daha sonra bu geleneğin devam ettirilerek günümüze kadar geldiği ahlaşılmaktadır(10).

"Kur'an'da açık ve kesin olmamakla beraber süslü ve dikkat çekici mezarlar ile heykel mahiyetindeki mezarlar hoş karşılanmamıştır. Bu devirlerdeki Türkmenler'de mevcut dini tolerans, Alevilik vb. inançların güçlü mevcudiyeti bu eski geleneği tekrar canlandırmıştır. Ayrıca bu geleneğin

tekrar ortaya çıkmasında dönemin sosyo-ekonomik şartları da etkili olmuştur"(11).

Anadolu'nun birçok yerinde görülen koç/koyun mezar anıtlarından Iğdır ve çevresinde de çok sayıda mevcuttur. Bu yöredeki koç/koyun mezar anıtları dikim geleneğinin XIV. ve XV. yy.'da Sürmeli Çukuru'na(12) (Iğdır) hakim olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenler'in(13) varlığı ile izah edilebilir. Kars ve Iğdır yöresindeki koç/koyun heykelleri genellikle ayakta yapılmış vaziyettedir. Bir kaide üzerine oturtulmuş olanların yanında, kaidesiz olanlar da mevcuttur. (Res. 4, 5). Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesi ile Hak Mehmet Ağaver, Bayat, Pulur ve Taşburan köylerindeki mezar anıtları ve mezartaşları üzerine muhtelif figür, motif işlenmiştir. Figürlü, motifli ve kabartmalı olanların, olmayanlara göre daha fazla kıdemli oldukları, başka bir ifadeyle mezarındaki şahsın, soylu, varlıklı olmanın yanında yiğit olduğuna da işarettir. Bu tasnifte koç/koyun mezar anıtı üzerine işlenmiş figürlerin ve kabartmaların özelliğine göre yapılmıştır. Tek başına kitabesiz, figürsüz, kabartmasız bir koç/koyun heykeli "alperenliği", üzerinde "saz" figürü taşıyan bir koç ve at heykeli ise, mezarındaki şahsın aynı zamanda iyi saz çaldığına, dolayısıyla "ozan" olduğuna işaret etmektedir. Üzerinde "at" figürü yapılmış bir koç heykelinin, defnedilen şahsın yiğit olmasının yanında iyi bir binici olduğunu, yörenin bilir kişilerinden öğrendik(14).

Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesinde son dönemlerde dikilen bu tür heykellerin "Kurtuluş Savaşı'nda Ermenilerin tecavüzlerine karşı koyarken şehit düşenlerin anısına dikildiği anlaşıyor.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Kars ve Iğdır çevresinde yer alan mezar anıtlarına ve mezartaşlarına işlenmiş muhtelif figürler, motifler, kabartmalar ve tasvirler dikkati celbetmektedir. Bu tür mezartaşlarının bünyesinde önemli sırlar saklı olduğunu unutmamak gerekiyor. "Bu sırlar nelerdir?" diye bir soru sorulabilir, kanaatimizce, bahsettiğimiz ama tam manasıyla vakıf olamadığımız sırlar mezartaşlarına işlenmiş olan figürler, motifler, tasvirler ve kabartmalardır. Bu tür mezartaşları uzun zaman muamma olma özelliklerini korumuşlardır. Daha da koruyacağına benzemektedir. Zira, mezartaşlarına muhtelif figür işlenmesi geleneği, bugün neredeyse terk edilmiş durumda olduğundan, ayrıca bu motifleri yapanların çoğu vefat ettiğinden, figürlerin ihtivalarını tam olarak halktan öğrenmemiz mümkün olmayıp, herkes kendine göre bir yorumda bulunmaktadır. Buna rağmen, yapılan yorumlardan

bir sentez yapıp, isabetli fikirlere varmak da mümkün görünmektedir.

İnsan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki mezarlıkları şöyle bir gezip, mezartaşları üzerine işlenmiş çeşitli figürleri ve mezar anıtı olarak dikilen "koç/koyun" ve "at" heykellerini görünce, kendini hayretten alıkoyamıyor ve aklına şu soruyu getirmekte de gecikmiyor: Acaba bu figürlerin işlenmesine ve mezar anıtlarının yapılmasına neden ihtiyaç duyulmuş? Bu durumu halkın kültür ve inancına bağlamamız mümkün görünmüyorsa da, konuyu yeterince aydınlatamayacağı görüşündeyiz. Herşeyden önce, mezartaşlarına işlenen figürlerde ve yapılan heykellerde herkes tarafından bilinmesi istenilen manalar olmalıdır. Mezartaşlarına işlenen motifler, figürler ve tasvirler, ölen şahsın mesleğini belirtmekle kalmayıp, hayatta iken ne gibi işler yapıldığını ve geriye neler bıraktığını da göstermektedir. Yaptığımız araştırmalar yukarıdaki görüşü teyid edecek niteliktedir. Ancak, sözü edilen mezartaşlarına özel bir anlam veremeyeceğimiz de bilinmelidir. Bu tür mezartaşlarına başka bir açıdan yaklaşım, farklı yorumlarda bulunan araştırmacılar olabilir.

Mezartaşlarına muhtelif figürler işlenmesinin ve heykeller dikilmesinin sebebini biz iki görüş etrafında yoğunlaştırmaya çalıştık.

a. Halka Pratik Bilgi

Kazandırmak:

Anadolu'daki mezartaşlarına muhtelif figürler işlenmesinin ve heykeller yapılmasının birçok nedeni olabilir. Bu sebepler arasında, okuma-yazma bilmeyenlere ki, bunlar doğal olarak mezartaşları üzerindeki yazıları, kitabeleri okuyamadığından, bunlara ölen şahsın "menkıbeleri" hakkında özet bilgi vermek gerektiği düşüncesi kendiliğinden ortaya çıkmış olmalıdır. "Halka pratik bilgi kazandırmak" diye yorumladığımız bu düşünce nasıl gerçekleşebilirdi? Bir kere, mezartaşlarına uzun uzadıya yazı yazılması için büyük taşlara ihtiyaç vardı. Ayrıca bu taşların işçiliği ayrı bir uğraşı gerektirecekti, öyle ise, okuma-yazma bilmeyenlere ve halka özet bilgi vermenin bir tek yolu olabilirdi o da; pratik bir yöntem gibi görünen heykeller yapmak ve figürler işlenmekle sağlanabilirdi. Bu amaca ulaşılmadı da değil, mezartaşları üzerine heykeller yapıldıktan ve figürler işlendikten sonra halk, bu tür şekillerin ne anlama geldiklerini rahatlıkla anlayabiliyor ve kendilerince yorumda bulunabiliyordu. Gene herkes biliyordu ki, mezarında

"koç/koyun" ve "at" heykeli bulunan kimse merttir, yiğittir...

b. Alperenlerin Unutulmasını Önlemek:

Mezartaşları üzerine heykeller yapılmasının ve figürler işlenmesinin bizce en önemli sebebi budur. Yani; kahraman, mert ve fedakar insanların unutulmasını önlemek. Bir devir kahramanlık yapmış, düşmanla göğüs göğüse çarpışmış olan şahısların menkıbeleri dilden dile dolaşır oldu. Muhtemelen nesil değiştikçe kahraman kişilerin kahve köşelerinde, sohbet toplantılarında zevkle anlatılan ve dinlenen hikayeleri zamanla unutulmaya yüz tuttu. Kanaatimizce, bu durum yiğit kişileri rahatsız etti ve gün gelip de kendi kahramanlıklarının unutulacağı endişesine kapıldılar. Buna bir de aileler arasındaki rekabet, yani kendi soyundan olan birinin yiğitliğini abideleştirmek düşüncesi eklenince "heykelli", "motifli", "kabartmalı" ve "tasvirli" mezartaşları ortaya çıkmış oldu.

Türk halkı, vefakar insanları, toplum için çalışmış olanları, yapılan kahramanlıkları unutmak istemediğinden ve bunu nankörlük kabul ettiğinden, devrin tekniği ve imkanları ile bu tür heykeller dikmeğe ve figürler işlemeğe başlamıştır. Bununla da saygıyla andıkları şahıslara olan borçlarını ödemiş olduklarına kanaat getirdiler.

Bugün dahi yazıya geçirilmemiş, geçirilebilecek abartılmış şahısların menkıbelerinin anlatılması geleneği, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi; Erzurum, Kars, Ardahan ve Iğdır yörelerinde devam etmektedir. Menkıbeleri en çok anlatılan şahıslar arasında; "Koroğlu", "Kaçak Nebi" ve Hz. Ali'nin Hayber Kalesi'nin fethinde gösterdiği kahramanlık başta gelmektedir.

Bu durum yöreden yöreye değişmekte; yani yörenin kahramanları "Koroğlu" ve "Kaçak Nebi'nin" yerini almaktadır(15).

Başlangıçta yiğitliği sembolize eden mezar anıtı sadece koç/koyun heykelleri iken, daha sonra "at" heykeli, "kılınc", "hançer", "tüfek", "tabanca" gibi motifler de "yiğitliği" işaret eder hale gelmiştir. Gene başlangıçta düşmanla savaşarak, kahramanlık gösterenler için dikilen kaç/koyun heykeli daha sonra herkes için dikilen bir gelenek haline getirilmiştir. Bu duruma yol açan sebepler arasında; şüphesiz aileler arasındaki kıskançlık ve rekabet başta gelmektedir. Kendi ailesinden birini kahramanlık göstermese de kahraman olduğu imajını halka vermek isteyenler,

ölen yakınları için "koç/koyun", "at" heykelini yapmışlardır.

Bununla da kendi ailesinden bir ferden daima hatırlanması istenmiş olmalıdır. Ancak, durum düşünüldüğünün aksine bir gelişme göstermiş; halk, göstermelik için dikilen heykellere itibar etmemiş, gerçekte mertliğin, şecaatin sembolü olan bu tür mezarların üzerine dikilen heykelleri layık olmadığı gerekçesiyle yıkmaya başlamıştır. Bu yıkmaya hareketi bir süre daha devam etmişse de, şekilci mezarların çoğalması üzerine halk, bu durumdan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Bugün ise Kars ve Iğdır yöresinde herkes ölen yakını için bir "koç/koyun" ve "at" heykeli yapabilmektedir. Artık normal bir hadise gibi karşılanan bu durum karşısında halkın, büyük çoğunluğunun rahatsız ve şikayetçi olduğunu bu vesileyle belirtmiş olalım.

Sırası gelmişken bugün yapılan ve gelecekte de yapılması muhtemel olan koç/koyun heykel mezartaşlarıyla ilgili spekülasyonlara cevap olması açısından bir hususa değinmek istiyorum. Öteden beri "Türk kültürünün" zenginliğini hazmedemeyen bazı yerli ve yabancı çevreler "koç/koyun" ve "at" heykelleri üzerinde köksüz iddialar ileriye sürmektedirler. Şayet, onlara sorarsanız Anadolu'daki "koç/koyun" ve "at" mezar anıtları, Ermenilere veya Gürcülere mahsus olmalıdır. "Erzurum Müzesi"nde haç işaretli bir "koç heykeli" ile, "Kars Müzesi"nde yer alan ve üzerinde "Ermeni kitabesi" olduğu tespit edilen heykellerin yanısıra Tiflis'te, Erivan'da Hıristiyanlara ait "koç/koyun" ve "at" heykellerinin bulunması(16) ilk bakışta bu iddiaları geçerli kılacı görünümündedir. Prof.Dr. Beyhan Karamağaralı'nın da belirttiği gibi, "Bizans, Ermeni ve Gürcülerde böyle bir gelenek olmadığından, bu tip mezartaşları köksüz kalmaktadır. Muhtemelen bu mezar taşları, "Türk Kültürünün" Ermeni ve Gürcülere yansımasıdır. Ya da bu topluluklar tarafından Hıristiyanlaştırılan, fakat kendi inanç ve geleneklerini yaşatan Türklerin bıraktıkları hatıralardır"(17).

Bizde bu iddiaların aslı olup olmadığını öğrenmek için, Ermenistan ve İran'la sınır komşusu olması itibarıyla Iğdır ve çevresinde araştırma yapmaya karar verdik. Böylece konuyla ilgili önemli malzemeler bulacağımıza inanıyorduk. Araştırmamıza Iğdır'ın en eski yerleşim yeri olan ve son yapılan arkeolojik kazılar neticesinde tarih öncesine ait önemli höyüklerin(18) bulunduğu Karakoyunlu ilçesinden başladık. İlçe merkezinde yer alan eski bir mezarlıkta çok sayıda koç/koyun

mezartaşları ile kafası kopmuş olan ama, at mı, deve mi olduğu belli olmayan bir mezar anıtına rastladık. Bilir kişiler kafası kopuk olan heykelin deve olduğunu iddia etmekte iseler de, bu konu kesinlik kazanmamış olduğundan şimdilik bir yorumda bulunmak mümkün olmamıştır.

Karakoyunlu ilçe mezarlığındaki koç/koyun heykelleri yörenin en eski mezartaşlarıdır. Üzerlerindeki kitabelerde yer alan tarihler bu görüşümüzü teyid edecek niteliktedir. Günlerce sözü edilen mezarlıklarda ve çevre köylerde araştırmalarımızı genişletip, derinleştirmemize rağmen bir tek gayr-i müslüm mezarına rastlayamadık. Birakin diğer delilleri sıralamayı "Karakoyunlu ilçe" adı bile tek başına asılsız iddiaları geçersiz kılacak bir belge iken, nasıl olup da böyle bir görüşün ortaya atıldığını anlamak mümkün değildir.

Bu yöredeki koç/koyun heykellerinin tamamen Karakoyunlu Türkmenlerinden kalma bir gelenek olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Resim 4 -5). Ayrıca, buna bağlı olarak Karakoyunlu ilçesi ile diğer yerleşim yerlerinde koç/koyun heykeli dikme geleneğinin "Şia'nın Caferi" koluna(19) mensup olanlar tarafından sürdürülmesi, yanlış kanaatlere yol açmamalıdır. Bu durum "Karakoyunlu Türk Devletinin" "Şii" olmasından ve yöre halkının çoğunun "Caferi Mezhebini" benimsemelerinden kaynaklanmaktadır. Yoksa, olayın İran Kültürü ile bir alakası yoktur.

Yöre halkı da bu şuurda olmalı ki; son zamanlarda diktikleri koç/koyun heykellerinin önüne ayyıldız kabartması işlemekle ve "milli" benliklerini muhafaza ettikleri mesajını vermektedir (Resimö).

Özetle "Caferi Mezhebi"nin resim ve heykel konusunda bir tolerans tammadığını,(20) yani hadisenin mezhebi bir karakter taşımadığını, Anadolu'daki "koç/koyun" heykel mezartaşlarının Ermenistan, Gürcistan ve İran'la hiçbir ilgisinin bulunmadığını, yöre isimleri ve mezartaşları teyid etmektedir. Ermenistan, Gürcistan ve İran'daki "koç/koyun" ve "at" heykel mezartaşlarının ,ise Türk kültürünün bir uzantısı olması kuvvetle muhtemeldir.

Koç/koyun heykel mezar anıtlarının Anadolu'nun dışında bu kadar geniş sahalara yayılması, bilhassa Azerbaycan'daki "koç/koyun" ve "af heykelleri ile Erzurum, Tunceli, Ahlat, Kars ve İğdir yörelerindeki koç/koyun heykellerinin birçok bakımlardan benzerlik anzetmesi tesadüfi değildir. Tabiidir ki, ortaçağlarda "mertlik", "şecaat", at koşurtmak ve kılıç oynatmakla sınındığı için, kişinin

mezarı üstünde onun hayatının en parlak sahifesini aksettiren av sahneleri tasvir olunurdu(21). Bu av sahnelerinin yerini daha sonraları koç/koyun heykeli veya buna benzer motif, figür ve kabartmaların aldığını görmektediriz.

Koça bu kadar önem verilmesinin sebebini anlayabilmemiz için, onun özelliklerine bir göz atmamız gerekiyor; tatlı etiyle, muhtelif levazımat ve giyim maksadıyla istifade edilen, emsalsiz derisine ve güzel yününe göre "koç" geçmişte ulu atalarımız tarafından bolluk, bereket ve kuvvet semboline çevrilmiştir(22). Bu güne dek kentlerimizde çeper direklerine, eyvan sütunlarına bereket ve kuvvet alemeti olarak koç başının asılması, onun halk arasında ne kadar geniş yayıldığını gösterir(23). Tesadüf değildir ki, halk öz kahramanına "Koç Köroğlu" adını verir(24).

Anadolu halkının yerleşik olsun, göçebe olsun bir türlü vazgeçemediği bu hayvan acaba geçmişte Orta Asya'daki atalarımız tarafından mukaddes sayılmış; yani bir totem (ongun) karakteri taşımış mıdır? Bu soruya cevap vermek hayli güç görünüyor da, mevcut kaynaklardan ve araştırma eserlerinden hareketle bir fikir beyan etmek mümkündür.

Tarihçiler her nedense "Koçun" geçmişte Türkler arasında kutsal sayıldığını, bu yüzden "Koça" bu kadar önem verildiğini söylemekten çekinmişlerdir. Oysa "Taş koç" heykellerimizin geçmişte halk arasında totem (ongun) karakteri taşıdığına dair malumatlar çoktur. Azerbaycan araştırmacısı "Yusuf vezir çemenzemini", "Kızlar bulağı" adlı eserinde; koçun kutsal bir hayvan sayıldığına ve ona Azerbaycanlılar tarafından itaat edildiğini özellikle kaydeder(25),

Geldik Çeşmeye

Sudan İçmeye

Ağca(26) "Koçlara"

Ta'zim(27) etmeye(28).

Bu ifadeden "Koç'a" halk tarafından kurban sunulduğu anlaşılıyor. Lakin bugün o bizi geçmiş manasıyla değil, daha çok bugünkü hususiyetiyle ilgilendirmelidir. Aksi taktirde yanlış kanaatlere varmak mümkündür. Geçmişte yapılan bu hareketler hiç bir zaman halkın bugünkü felsefesini yansıtmaz(29). Geçmişte kutsal sayılan "Koç" artık geçmiş karakterlerini taşımaktan çok uzak olup, İslami düşünce ile ayrılık teşkil etmeyen bir mana kazanmıştır. Kısacası Anadolu Türklerinde şimdiki mezarlar İslam etkisi altına girmiş, eski şekilleri ile artık kullanılmaz olmuştur.

DİPNOTLAR

1. Beyhan KARAMAĞARALI, **Türk Mimari Eserlerinde Ahlat Mezartaşları**, Ank., 1993, ş. 1,2,3.
2. **a.g.e.**, s.1,2.
3. **Kars İl Yılığ**/1967, s. 199.
4. Nejat DİYARBEKİRLİ, **Hun Sanatı**, İst., 1972, s.94.
5. M.Abdulhaluk ÇAY, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", **Türk Kültürü Araştırmaları XXIII / 1-2. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ank., 1985, s. 153.
6. **a.g.m. S.153 v.d.**
7. İğdır'ın Cennetabat Köyünde ölü evine koç gönderilmesi geleneği halen devam etmektedir.
8. Rasony LAZLO, **Tarihte Türklük**, Ank., 1971, s.43.
9. Geniş bilgi için bkz. Abdulhaluk ÇAY, **Anadolu'da Türk Damgası...**, Ank., 1983.
10. **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri** (Milli Eğitim Basımevi), İst., 1969, s.202-203.
11. Abdulhaluk ÇAY, **Anadolu'da Türk Damgası...** Ank., 1983, s.37.
12. Ağrı Dağı kuzeybatı eteğindeki İğdır ovasının bir diğer adı. Ermenice "Surp Mari". (Kutsal Meryem'den bozmadır) Bkz. Bilge UMAR, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İst., 1993, S.75L
13. Abdulhaluk ÇAY. s.40.
14. Hacı Abbas AKICI, İğdır'ın Karakoyunlu ilçesi sakinlerinden olup, "Kurtuluş Savaşı" gazilerindedir.
15. Erzurum, Kars, Ardahan ve İğdır illerimizde aşıklık geleneği varlığını devam ettirmekte olup, her yıl düzenli olarak "aşıklar şenliği" düzenlenmektedir. Bu şenliğe katılan aşıkların söyledikleri türkülerin başlıca temasını, kahramanlık destanları oluşturmaktadır.
1. Beyhan KARAMAĞARALI, **Türk Mimari Eserlerinde Ahlat Mezartaşları**, Ank., 1993, s.50,
2. **a.g.e.**, s.53.
3. İ.Kılıç KÖKTEN, "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları", **DTCF Dergisi**, C.XI, s. 2, 3, 4, Haz.-Eylül 1953, s.202.
4. **Türk Milli Bütünlüğü içerisinde Doğu Anadolu**, Bahaddin ÖGEL ve diğerleri, İst. 1993.
5. Mesele. 2838: Heykeltıraşlık /Nakkaşlık her ne suretle olursa olsun haramdır. Lakin fotoğraf çekmenin mahsuru yoktur. Bkz. Museviyyul KHOYI "Tam İlmihal". Çev. Hüseyin Yeşil. İst., 1987, S.135.
6. Rasim EFENDİYE V, **Daşlar Danışır** (Taşlar Konuşuyor), Keçlik-Bakü, 1980, s.20.
7. **a.g.e.**, S.2T
8. İğdır ve civarında bahçe çeperlerine, eyvan sütunlarına ve yeni yapılan evlerin kapısının üzerine "koç başı" veya boynuzu asma geleneği halen devam etmektedir.
9. Kars ve İğdır ilinde babanın çok sevdiği oğluna "Koç" "Keleş" diye hitap ettiğine şahit olunmaktadır.
10. Yusuf vezir ÇEMENZEMİNLİ. "Kızlar Bulağı, Keçlik Bakü," 1986. s. 48.
11. Beyaz/Ak
12. Sunmak.
13. Yukarıdaki dörtlük. Rasim Efendiyev'in "Daşlar Danışır" adlı eserinde de yer almaktadır.
14. Mahmut RIŞVANOĞLU, **Doğu Anadolu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İst. 1978. s. 42.